

O'ZBEK VA QORAQALPOQ TILLARIDA FITONIM KOMPONENTLI FRAZEOLOGIZMLARNING SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Jumaboyeva Barno Komiljonovna

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq Davlat Universiteti 1-bosqich
magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20339335>

ARTICLE INFO

Received: 20th May 2026

Accepted: 21st May 2026

Published: 22nd May 2026

KEYWORDS

Frazeologizm, fitonim, semantika, lingvokulturologiya, obrazlilik, metafora, o'zbek tili, qoraqalpoq tili, frazeologik birlik.

ABSTRACT

Mazkur maqolada o'zbek va qoraqalpoq tillaridagi fitonim komponentli frazeologizmlarning semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. Fitonim komponentli frazeologizmlar tarkibida daraxt, gul, meva, o'simlik nomlari qatnashib, xalqning milliy tafakkuri, etnomadaniy qarashlari va obrazli dunyoqarashini ifodalaydi. Tadqiqot davomida frazeologik birliklarning semantik guruhlari, konnotativ ma'nolari, metaforik va ramziy xususiyatlari qiyosiy aspektida yoritildi. Shuningdek, o'zbek va qoraqalpoq tillaridagi fitonim frazeologizmlarning umumiy hamda differensial jihatlari aniqlanib, ularning lingvokulturologik tabiati ochib berildi.

Kirish. Frazeologik birliklar har bir xalq tilining milliy-madaniy xususiyatlarini o'zida mujassamlashtiruvchi muhim qatlam hisoblanadi. Ayniqsa, fitonim komponentli frazeologizmlar xalqning tabiat bilan bog'liq tasavvurlarini, qadriyatlarini va estetik qarashlarini aks ettiradi. Turkiy tillarda o'simlik nomlari asosida shakllangan iboralar ko'pincha inson xarakteri, ruhiy holati, ijtimoiy munosabatlar va axloqiy sifatlarni ifodalashga xizmat qiladi. O'zbek va qoraqalpoq tillari qardosh turkiy tillar bo'lib, ularning frazeologik tizimida ko'plab umumiyliklar mavjud. Shu bilan birga, har bir xalqning yashash muhiti, tarixiy taraqqiyoti va etnomadaniy tajribasi ayrim frazeologik birliklarning semantik jihatdan farqlanishiga sabab bo'lgan.¹ Frazeologizmlarning struktur-semantik xususiyatlari yuzasidan qator ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Xususan, o'zbek va qoraqalpoq tillaridagi frazeologik birliklarning struktur-semantik tahlili, ularning lingvistik tabiati hamda funksional-uslubiy jihatlari haqida ilmiy maqolalar mavjud.

Fitonim yunoncha *phyton* — “o'simlik”, *onyma* — “nom” ma'nolaridan tashkil topgan bo'lib, o'simlik nomlarini bildiruvchi leksemalarni anglatadi. Tilshunoslikda fitonim komponentli frazeologizmlar tarkibida daraxt, gul, meva, poliz ekinlari va boshqa o'simlik nomlari qatnashgan iboralar tushuniladi.²

¹ Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати. – Тошкент, 1978.

² Mamatov A.E. O'zbek tili frazeologizmlarining shakllanish masalalari. – Toshkent, 1999.

Masalan:

- *bodom qovoq*
- *toldek egilmoq*
- *guli ochilmoq*
- *ildiz otmoq*
- qoraqalpoq tilida: *talday buwılıw, gúli ashılıw* va boshqalar.

Mazkur frazeologizmlar semantik jihatdan ko'chma ma'noga ega bo'lib, insonning tashqi ko'rinishi, ruhiyati yoki ijtimoiy holatini ifodalaydi.

Fitonim komponentli frazeologizmlarning semantik guruhlari:

1. Inson xarakterini ifodalovchi frazeologizmlar

O'zbek va qoraqalpoq tillarida ayrim o'simlik nomlari inson xarakterini obrazli tarzda tasvirlash uchun qo'llanadi.

O'zbek tilida:

- *toldek egiluvchan* — muloyim, itoatkor inson;
- *yong'oqdek qattiq* — qattiqqo'l, murosasiz odam;
- *ildizi chuqur* — tajribali, mustahkam asosga ega.

Qoraqalpoq tilida:

- *talday iyiliw* — bo'ysunuvchanlik;
- *japıraqday qaltıraw*³ — qo'rquv yoki hayajon holati.

Bu kabi iboralarda fitonim komponent metaforik ma'no hosil qilib, inson sifatlarini tabiat predmetlari orqali ifodalashga xizmat qiladi.

2. Tashqi ko'rinishni ifodalovchi frazeologizmlar

Fitonim komponentlar ko'pincha insonning tashqi qiyofasi bilan bog'liq obrazlarni yaratadi.

Misollar:

- *olmaday yuz* — chiroyli va qizil yuz;
- *sarvqomat* — kelishgan qomat;
- *guldand nozik* — nihoyatda latofatli.

Qoraqalpoq tilida ham shunga o'xshash birliklar mavjud:

- *alma bet*;
- *gúldey jaynap turıw*.

³ Yeshbaev J. Qaraqalpaq tiliniń qısqasha frazeologiyalıq sózligi. – Nókis, 1985.

Mazkur frazeologizmlar xalq poetik tafakkurining mahsuli sifatida baholanadi.

3. Ruhiiy holatni ifodalovchi frazeologizmlar

Fitonim komponentli iboralar insonning ichki kechinmalarini ifodalashda ham faol qo'llanadi.

O'zbek tilida:

- *guli ochildi* — kayfiyati yaxshilandi;
- *xazon bo'ldi* — umidi so'ndi;
- *ildizidan uzildi* — ma'naviy tayanchini yo'qotdi.

Qoraqalpoq tilida:

- *g'uli ashildi* — quvonchga to'ldi;
- *quraqanday soliw* — tushkunlikka tushmoq.

Bu frazeologizmlar semantik jihatdan emotsional-ekspressiv bo'yoqdorlikka ega.

O'zbek va qoraqalpoq tillaridagi umumiyliklar

Har ikki tilda quyidagi semantik umumiyliklar kuzatiladi:

Semantik belgi	O'zbek tili	Qoraqalpoq tili
Go'zallik timsoli	gul, olma, sarv	g'ul, alma
Mustahkamlik	ildiz	tamir
Noziklik	gulday	g'uldey
Tushkunlik	xazon bo'lmoq	soliw

Xulosa qilib aytganda, o'zbek va qoraqalpoq tillaridagi fitonim komponentli frazeologizmlar semantik jihatdan rang-barang va milliy-madaniy xususiyatlarga boy hisoblanadi. Ular insonning ruhiy holati, xarakteri, tashqi ko'rinishi va ijtimoiy munosabatlarini obrazli ifodalashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki:

- *Fitonim frazeologizmlar asosan metaforik semantika asosida shakllanadi;*
- *Har ikki tilda umumturkiy obrazlar mavjud;*
- *Milliy muhit va geografik omillar ayrim semantik tafovutlarni yuzaga keltiradi;*
- *Fitonim komponentli frazeologizmlar lingvokulturologik jihatdan katta ilmiy ahamiyatga ega.*

Mazkur tadqiqot kelgusida turkiy tillar frazeologiyasini qiyosiy o'rganishda muhim nazariy manba bo'lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Раҳматуллаев Ш. *Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати*. – Тошкент, 1978.
2. Mamatov A.E. *O'zbek tili frazeologizmlarining shakllanish masalalari*. – Toshkent, 1999.
3. Yeshbaev J. *Qaraqalpaq tiliniń qisqasha frazeologiyalıq sózligi*. – Nókis, 1985.
4. Paxratdinov Q., Bekniyazov Q. *Qaraqalpaq tiliniń frazeologizmler sózligi*. – Nókis, 2018.
5. Ziyonet.uz <https://ziyonet.uz>
6. Oefen.uz <https://oefen.uz>